

Ольга Павлушенко (Olha Pavlushenko)

Вінниця, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Лада Мазай (Lada Mazai)

Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОНЦЕПТИ СІМ'Я, ШЛЮБ В АРХАЇЧНІЙ НАРОДОПІСЕННІЙ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНЦІВ

The Concepts of “Family” and “Marriage” in the Archaic Folk Song Culture of Ukrainians

ABSTRACT. The proposed research is based on the general academic principle of linguistics, according to which linguistic phenomena are particularly interesting from the perspective of ethno- and mental-linguistic studies. The research goal is a linguistic analysis of the linguistic constructs and mental concepts of family and marriage in the Ukrainian ethnomentality, conducted through the lens of the oldest ethnographic texts. The empirical basis for the research was archaic texts – primarily Christmas carols, *shchedrivkas*, and other ritual songs – collected and published in the unique anthology «Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі» ('*Zolotoslov. The Poetic Cosmos of Ancient Rus*') and in the collection «Календарні пісні Великої Волині. Збірник народних пісень» ('*Calendar Songs of Great Volhynia. A Collection of Folk Songs*'). The use of conceptual analysis allowed us to identify the established meanings of the concepts studied, which determine the ethnocultural traditions of Ukrainians as they perceive them: the importance of family for the existence and life activity of society as a whole, the status of women and the role of men in the family, the relationship between parents and children, the foundations of family well-being, and the moral and ethical norms of married life. An analysis of the texts of Ukrainian folk songs allows us to conclude that a characteristic feature of the Ukrainian family in ancient times was a tendency towards matriarchal forms. The man – the father – never subordinated family life to himself, while the woman – the mother – was always the centre of attention. This, in turn, due to the monogamous nature of women, favoured the perpetuation of monogamous family forms. The study also included an analysis of the conceptual meanings of the original symbolism of Ukrainian folk songs.

KEYWORDS: family, marriage, *shchedrivkas*, carols, ritual ethnoculture, ethnomentality

Дослідження в українській лінгвістиці останніх десятиліть актуалізували антропоцентричний підхід до вивчення мови. Саме цей підхід дозволяє віднайти в мові сліди, що оприявлюють етнокультуру, яка поєднала історичні, світоглядні,

психологічні, релігійні, звичаєві, побутові, родинні, морально-етичні площини буття народу в їхніх взаємозв'язках і взаємовідношеннях.

Пізнаючи мову нації, пізнаємо й духовну сутність її творця й носія. Важливість саме такого вивчення національної мови не підлягає сумніву, оскільки передбачає дослідження мовленнєвої діяльності етнічної спільноти в її нерозривному зв'язку з ментальністю.

Залучення текстів народної творчості до лінгвокультурного аналізу дозволяє заглянути в глибинні пласти етнічної картини світу, знайти там пояснення багатьох світоглядних орієнтирів, якими керується сучасна нація в облаштуванні свого суспільного життя. Фольклорна спадщина становить особливий інтерес у плані етнолінгвокультурних досліджень ще й тому, що має дуалістичну природу – це продукт інтелектуальних зусиль багатьох поколінь представників етносоціуму й універсальний засіб організації та збереження інформації про світ для нащадків окремої етноспільноти й ширше – людства в цілому. Учення німецького філософа й мовознавця Вільгельм фон Гумбольдта, яке визначило напрями європейської гуманітаристики XIX – початку XX ст., ґрунтується на ідеї, що «кожна мова ... формує цілісність певного світогляду», «містить вираження для будь-яких уявлень, що їх нації формують для себе про світ і для всіх відчуттів, що світ у них викликає»¹. Лінгвісти наступних поколінь поглиблювали й науково обґрунтовували концепцію зв'язку національної мови, етноментальності й етнокультури. Коло питань у цій проблематиці перебуває в центрі уваги сучасних зарубіжних та вітчизняних мовознавців (Марі Сарв, Еету Макела, Каті Каллію, Мацей Яніцький, Цайхун Чжоу, Цзунмей Фу, Віталій Жайворонок, Віталій Кононенко, Олена Степанченко, Віра Хмель, Роман Кирчів, Інна Гороф'янюк, Ольга Петрович, Вікторія Гойсак, Оксана Тиховська, Вероніка Баной та ін.).

Науковці різних країн підтримують широкий спектр лінгвокультурних досліджень на матеріалі фольклорних текстів. Студії Каті Каллію, Марі Сарв, Мацея Яніцького, Еету Макела зосереджені на відображенні регіональних традицій у фінських народопісених текстах². Утіленню архетипу Великої Матері в образах китайської міфології присвячені праці Цайхун Чжоу, Цзунмей Фу³. Ольга Павлушенко, Людмила Прокопчук, Валентина Тимкова, Лада Мазай, Ніна Кухар⁴ вивчали семантику міфічних образів дерева життя й сонця, які донесли до нас

¹ Wilhelm von Humboldts gesammelte Schriften, Hrsg. Albert Leitzmann, Bd. V, Berlin 1903, S. 278.

² K. Kallio, M. Sarv, M. Janicki, E. Makela, *The fusion of northern and southern traditions in the Finnish corpus of oral poetry*, "Folklore" 2024, vol. 94, p. 191-231, [in:] https://doi.org/10.7592/FEJF2024.94.finnic_corpus (02.10.2025).

³ Caihong Zhou, Zhongmei Fu, *An Archetypal Analysis of the Queen Mother of the West in Chinese Mythology*, "Folklore" 2024, vol. 92, p. 167-183, [in:] https://doi.org/10.7592/fej2024.92.zhou_fu (03.10.2025).

⁴ O. Pavlushenko, L. Prokopchuk, N. Pavlykivska, V. Tymkova, L. Mazai, N. Kukhar, *The mythologemes "tree of life" and the "sun" in the world folk picture of ukrainians (from ancient times to the present)*, "AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research" 2021, vol. 11, issue 2, special issue XX, July, p. 120-126.

архаїчні тексти українських колядок та весільних пісень. Тематичні структури й мотиви в давніх українських народних піснях Поділля з використанням обчислювальних методів досліджує Ольга Петрович⁵. Жіночі образи чарівниць в міфологічному світогляді українців та румунів вивчали Оксана Тиховська й Вероніка Баної⁶. Глибоке дослідницьке проникнення в народний наратив колядок Лемківщини здійснила Вікторія Гойсак⁷. Авторка проаналізувала трансформаційні процеси у світогляді лемків, відображені у різдвяних обрядових текстах від архаїчних, які супроводжували язичницький ритуал святкування нового року, до пізніших – християнського періоду. Цінність праці полягає у виявленні ключових концептів, символів і стереотипів, що визначають мовну картину світу, представлену в досліджуваному народнописенному жанрі, їх ритуальне, культурне, міфологічне, релігійне та соціальне походження.

Як бачимо, у сучасному мовознавстві активно розвиваються лінгвокультурні дослідження фольклорних текстів. Вітчизняні й зарубіжні науковці аналізують міфологічні образи, архетипи, символи народнописених текстів. Лінгвокогнітивні дослідження спрямовані на виявлення культурних, релігійних й соціальних компонентів змістового наповнення концептів, які формують національні мовні картини світу, визначають світоглядні стереотипи окремих етногруп. Однак нам не вдалося знайти скільки-небудь повних досліджень концептів **сім'я і шлюб** на основі фольклорного дискурсу. Необхідність дослідження концептів **сім'я і шлюб** зумовлена тим, що ці мовомислинні конструкти належать до базових універсалій культури й посідають центральне місце в народнописенній традиції кожного народу. Саме через ці концепти репрезентуються соціальні норми, моральні цінності, гендерні ролі та обрядові практики, що визначають специфіку національної мовної картини світу. Їхній аналіз дає змогу глибше зрозуміти як архаїчні уявлення, так і еволюцію культурних смислів у фольклорі.

Метою нашої розвідки стало дослідження змістових компонентів концептів *сім'я і шлюб* у давніх пластах етнокультурної спадщини українців.

Щоб виявити традиційні етнокультурні смисли, які стали засадничими в змісті виокремлених концептів у національній картині світу, ми звернулися до найдавніших українських фольклорних текстів. Емпіричною базою дослідження слугували архаїчні народнописенні твори, зібрані й опубліковані в унікальній за своєю значущістю для української лінгвокультури антології *Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі*⁸ та в збірниках народних пісень *Календарні пісні*

⁵ O. Petrovych, *Topic modelling of Ukrainian folk songs: A case study on Podillia region*, [in:] CEUR Workshop Proceedings, p. 183-198, [in:] <https://csesw.easyscience.education/csесw2024/CSSESW2024/paper45.pdf> (16.10.2025).

⁶ О. Тиховська, О. В. Баньої, *Специфіка образу Чарівниці в румунських та українських легендах і казках*, „Slavia Orientalis” 2024, t. LXXXIII, nr 3, с. 9-24.

⁷ В. Гойсак, *Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини*, Горлиці 2010.

⁸ *Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі (тексти)*, упоряд., ред. і переклад М. Н. Москаленко, Київ 1988.

*Великої Волині*⁹. Емпіричний матеріал був опрацьований методом герменевтики із застосуванням прийому інтерпретації мовних одиниць у їх зв'язках з явищами позамовної дійності. На етапі узагальнення результатів ми скористалися методом індукції.

Ключовим поняттям, що формує семантичний обсяг іменника **сім'я** в українській мові, є група істот, рослин тощо, суб'єкти якої перебувають у відношеннях спорідненості походження, функцій, ознак, властивостей¹⁰. Навколо цього стержневого поняття колективною свідомістю носіїв української мови витворилося коло інтелектуально осмислених сутностей, що значно розширили смисловий обсяг аналізованого мовного знака й перетворили його з імені певної реальії на вмістилище узагальненого культурного смислу – концепт.

Іменник **шлюб** у колективній свідомості людей одержав більш спеціалізовану семантику – це «родинний союз, співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою. Цивільний шлюб. Церковний шлюб»¹¹.

У точці перетину аналізованих лексико-семантичних одиниць виникає поняття, що лежить у площині суспільної свідомості – **сім'я** як найменша соціальна група, створена людьми різних статей, які перебувають у шлюбних відносинах з метою співжиття, підтримки один одного й продовження роду. Таким чином, у колективній свідомості **сім'я** є результатом і формою втілення **шлюбу**.

Українці віддавна усвідомлювали важливість благополучної сім'ї для життєдіяльності й розвитку всього соціуму. Традиційний весільний ритуал зберіг давні сліди уявлень про родинне життя як своєрідну мінімодель суспільного устрою. В архетипних народних пісенних наративах молодий носить назву **князь**, молода – **княгиня**. Кожен з них має свій почет. Молодих на знак вступу в їхній новий статус садять на чільне місце так само, як наші пращури садили князів на стіл (престол). Зближення двох церемоніалів – весільного й вступу князя на посад – відбувається, на думку М. Москаленка, через те, що однаковий склад давніх уявлень позначився в однаковий спосіб як у сфері родинній, так і суспільній¹².

Культ **шлюбу, сім'ї**, створений в етноментальності давніх українців, дійшов до нас в архаїчних фольклорних текстах щедрівок і колядок. Цим народопісним пам'яткам властива спільна метафорична символіка, пов'язана з астральними мотивами. На ґрунті народних уявлень про космогонічні (астральні) явища розвинулася система національних традицій символізації¹³. У пісенних оповідях давніх українців образи **сонця, місяця, зір** сформувалися у небесну сім'ю, яку в міфічному контексті перенесли на сім'ю людей. Проекція божественного на

⁹ Календарні пісні *Великої Волині*. Збірник народних пісень, Рівне 1997.

¹⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови, упоряд. і гол. ред. В. Т. Бусел, Київ; Ірпінь 2004, с. 1129.

¹¹ Там само, с. 1401.

¹² *Золотослов. Поетичний космос...*, с. 31.

¹³ В. Кононенко, *Символіка української мови*, Івано-Франківськ 1996, с. 81.

земну організацію людського життя втілювалися в образах астральної тріади¹⁴: «ясен місяць» – батько/господар, «красне сонце» або «світла зоря» – мати/господиня, «дрібні зірки» – їхні діти:

Ой сива та зозуленька
Щедрий вечір, добрий вечір
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та і облітала,
А в одному та і не бувала.
А в тім саді три тереми:
А в першому – красне сонце,
А в другому – ясен місяць,
А в третьому – дрібні зірки.
Ясен місяць – пан господар,
Красне сонце – жінка його,
Дрібні зірки – його діти.

*Щедрівка*¹⁵

На річці, на бистринці
Плинуть листи написані.
Щедрий вечор, добрий вечор!
Написаний **ясний місяць** –
Ясний місяць – то господар.
Щедрий вечор, свяятий вечор!
Написана **ясна зоря,**
Ясна зоря – його жона.
Щедрий вечор, свяятий вечор!
Написані **ясні зірки.**
Ясні зірки – його дітки.
Щедрий вечор, свяятий вечор!

*Щедрівка*¹⁶

Щедрівки й колядки – це величальні пісні, насичені урочистим звучанням, сонцесейним випромінюванням, у яких домінує мотив віншування батька, матері, їхніх дітей. У дні різдвяних свят на переважній території України діти й молодь, а в Галичині шановані господарі йдуть спочатку до родичів, а потім до всіх колядувати й щедрувати – співати вітальних пісень членам сім'ї.

В українській народній традиції Різдво й Новий рік є сімейними й ширше – родинними святами, які об'єднують членів однієї сім'ї різних поколінь – не тільки живих, а й тих, хто відійшов у вічність. У звичаєвій культурі українців різдвяною прикрасою житла є дідух, який виготовляють із колосків пшениці чи жита, зв'язаних в пучки й скріплених між собою у формі дерева (іноді його оздоблюють квітами). Дідух символізує дух роду та єдність усіх його сімей¹⁷.

З давніх часів українці визнавали шлюбне й сімейне начало як основну заповищу й форму співіснування чоловічого й жіночого єства у світі.

Повноти змісту етнокультурним концептам **шлюб** і **сім'я** надають уявлення наших прабатьків про такі епіцентричні сутності життя, як дошлюбні взаємини молодих людей різних статей, засадничі морально-етичні принципи створення сім'ї, виховання дітей, стосунки між дітьми й батьками, ставлення соціуму до жінки в ролі матері, до чоловіка в статусі батька. Це своєрідні кванти, що визначають інформацію про культурні, етичні, моральні стандарти нації.

¹⁴ О. Степанченко, *Астральна карта світу в українських колядках*, [в:] <https://old.honchar.org.ua/p/astralna-karta-svitu-v-ukrajinskyh-kolyadkah/> (10.10.2025).

¹⁵ *Золотослов. Поетичний космос...*, с. 68.

¹⁶ Там само, с. 75.

¹⁷ O. Pavlushenko, L. Prokopchuk, N. Pavlykivska, V. Tymkova, L. Mazai, N. Kukhar, *The mythologemes "tree of life"...*, p. 122.

Давні фольклорні тексти засвідчують укорінену в етноментальності українців рівноправність в шлюбі дружини й чоловіка. Історично в українському суспільному житті соціальний статус жінки завжди був високим. Українки здавна користувалися широкими громадянськими правами й не зазнавали принижень чи будь-яких обмежень за статевою ознакою. Підтвердження цієї тези знаходимо і в найдавніших фольклорних творах. Величальні мотиви на честь жінки-дружини, жінки-матері, жінки-господині, берегині дому й сім'ї найбільш звучні в обрядових віншувальних піснях, зокрема щедрівках та колядках. У них наголошено на подружній вірності дружини – «у нашого хазяїна хороша жона» і господарській вправності – «раненько встає», «по дрова пішла – золото внесла, по воду пішла – мед-вина внесла». Не залишається поза увагою зовнішня краса жінки – «як зоря сходить». Вияв поваги до жінки – «все панство встало, шапочку ізняло» має глибоке коріння в національній культурі українців:

У нашого хазяїна хороша жона,
Раненько встає, по двору походжає,
По двору ходить, як зоря сходить.
По дрова пішла – золото внесла,
По воду пішла – мед-вина внесла,
В світлоньку увійшла – все панство встало,
Все панство встало, шапочку ізняло.
Один каже: Царівна увійшла.
Другий каже: Королівна увійшла.
А третій каже: Це не царівна і не королівна,
Це ж бо жона пана хазяїна.

*Колядка*¹⁸

Фольклорна традиція українців поєднує в образі чоловіка / батька працюючого заможного господаря – «він раненько встав», «дорогі шати чом на плеченька, дорогі шуби на лідвиченька, а червін чобіт та й на ноженька», захисника сім'ї – «дорогу шаблю та й до боченька», авторитетного наставника – «ой мої слуги, все вірненькії, а встаньте ж бо ви, а вберітеся, а вперед Богу помолітеся ..., подивітеся до оборочки: ой що ж бо наші волики діють», «мої дівочки, гречні панночки, подивіться ви та до світлочки: накрийте столи все тисовії» (*Щедрівка*)¹⁹.

Поглиблюють етнокультурний вимір сімейних цінностей фольклорні тексти, які визначають з погляду народної моралі й етики ідеал дітей, які «слухають ради свого пана, свого пана, свого батенька» (*Щедрівка*)²⁰. В українській етноментальності взаємини батьків і дітей завжди перебували в епіцентрі суспільної

¹⁸ *Золотослов. Поетичний космос...*, с. 84.

¹⁹ Там само, с. 91.

²⁰ Там само, с. 95.

уваги, тому знайшли відображення в багатьох фольклорних текстах. Мотив пошани до батьків є провідним у щедрівках та весільних піснях. За морально-етичними настановами давніх українців благополучною є та сім'я, у якій діти виховані в пошані до батьків і включені в господарську діяльність родини:

Найстарший панок – господарочко.
 Поперед него діточки его,
 Слухають ради свого пана,
 Свого пана, свого батенька:
 – Ви, перші діте, стадо лічіте,
 – Ви, другі діте, вівці лічіте,
 – Ви, треті діте, шати лічіте.
 Першії кажуть, що стадо в ціли,
 Другії кажуть, овечки в ціли,
 Треті кажуть, що шати в ціли.
 А тото стадо а срібнороге,
 А срібнороге, золотогриве,
 Золотогриве, срібнокопите.
 А тото овечки а срібнорогі,
 А срібнорогі, золотововні.
 А тото шати а все блавати.

*Щедрівка*²¹

Дорослий син або дочка зазвичай питають поради в батька й матері на одруження – «Ой там Михальок умивається, із своїм таточком наражається: Ой тато, тато, жени мене!» (*Щедрівка*)²². До батька й матері дорослий син йде за порадою перед тим, як запропонувати одруження дівчині: «... будем мати три дорожечки. Одну дороженьку – до батенька, другу дороженьку – до матоньки, третю дороженьку до милої» (*Народна весільна пісня*)²³. Культ батьків закоріненний у глибинній національній свідомості, був підкреслено сакралізований у давніх українців:

У Тацуні на дворі заговорили боги,
 Вийшла до них молода Тацуня,
 Низенько ся уклонила.
 – Наша молода княгинько
 Не кланяйся нам низенько,
 Уклоняйся своєму батеньку, на посаг ідучи.

*Народна весільна пісня*²⁴

²¹ Там само, с. 95.

²² Там само, с. 82.

²³ *Календарні пісні Великої Волині...*, с. 73.

²⁴ Там само, с. 69.

В українській народнопісенній поезиці виразно проступає концептуальна ознака сім'ї – батьківська турбота про дітей і відповідальність за їхнє благополуччя. Народна пісня втілила всю гаму переживань чоловіка в очікуванні батьківства – радість, хвилювання, повага до матері своєї дитини, плани, пов'язані з майбутнім сина чи дочки. Батько, дбаючи про майбутню дитину, обдумує свої подальші дії – «свому синові я коня куплю, своїй донечці я терем куплю; я з того коня сина оженою, з того терема дочку заміж віддам» (*Народна пісня*)²⁵; «коли б же я знав, що то син буде, то я б коня купував, ... коли б же я знав, що то дочка буде, то я б скриню купував, худібоньку готував, худібоньку готував та й заміж би віддав!» (*Народна пісня*)²⁶.

Давні фольклорні тексти культивують відповідальне ставлення молоді до шлюбу й створення сім'ї. У топосі народної моралі шлюб, що ґрунтується на щирому коханні й взаємоповазі чоловіка й жінки. Цим мотивом пройняті щедрівки, які традиційно виконували на віншування молодих членів сім'ї. Текст однієї з них побудований на порівнянні ставлення юнака до пропонуєваних йому матеріальних вигод, які символізує срібло й золото, – «а він на той дар ані подивився» й до дівчини, яку він хоче взяти за дружину, – «а вже він на той дар пильно подивився, шапочку ізняв, низенько вклонився» (*Щедрівка*)²⁷.

Обрядовий фольклор і народна лірика загалом увиразнює таку концептуальну ознаку шлюбу, як соціальна рівність партнерів. Зазвичай застереження від нерівного шлюбу висловлюють збагачені життєвим досвідом батьки, які прагнуть гармонізувати майбутнє подружнє життя своєї дитини:

- Ой синку, синку, кого ти любиш?
- Я ж тую люблю, що по небі ходить,
- Що по небі ходить, із місяцем говорить.
- Синку, то не наша рівня, то королівна.

*Щедрівка*²⁸

Перевага надається такій дівчині, що «встає рано, рано-ранесенько», «личко вмиває», «чеше косу гладесенько», «до церкви йде» (*Народна пісня*)²⁹.

Ліричність української душі урівноважується життєвим прагматизмом: кореляція краса – розум як взаємодоповнювані якості особи постає запорукою сімейного щастя. Випробуванням розумової досконалості дівчини / хлопця у ситуаціях переходу їх до сімейного статусу зазвичай є відгадування загадок:

²⁵ Там само, с. 47.

²⁶ Там само, с. 39.

²⁷ *Золотослов. Поетичний космос...*, с. 98.

²⁸ Там само, с. 104.

²⁹ *Календарні пісні Великої Волині...*, с. 61.

Ой ти, Галю ж моя, Галю,
Щось я тобі сказати маю.
Шість загадок загадаю!
Одгадаєш – моя будеш,
Не вгадаєш – чужа будеш.

*Народна пісня*³⁰

За спостереженнями дослідниці-фольклористки В. Хмель, «поєднання краси, розуму і кохання у концепції віталістичної космізації стало каноном дівочого щастя»³¹.

Шлюб розглядається народною мораллю як певна регульована суспільством форма взаємин між особами протилежної статі. Фольклорні тексти з мотивами шлюбу містять сформовані упродовж тисячоліть етноетичні норми, що становлять систему цінностей дошлюбних взаємин, у якій чільне місце посідає збереження дівочої цноти:

Ой, там Оксана житечко жала.
Ой святий вечір, святе Рождество!
Прийшло до єї сімсот молодців,
Да беруть єї з чистого поля.
– Не беріть мене з чистого поля,
Да беріть мене в батька за столом...

*Щедрівка*³²

Контаміновані концептульні ознаки **сім'ї**, **шлюбу** в мотивах обрядових текстів у жанровій формі щедрівок та народних пісень передають культурно впорядковані й естетизовані прагнення шлюбу. Побажання / прагнення спрямовані на гармонізацію життя, пов'язані з категорією щастя, яким його розуміли давні українці. Основою щастя у їхній віталістичній концепції є традиційно партнерські стосунки в коханні, у сім'ї, які сформували етнонаціональні етичні цінності.

Аналіз вербальної експлікації концептів **сім'я**, **шлюб** в архаїчних фольклорних текстах виявив компоненти змістового наповнення цих мовноментальних конструктів з позицій світобачення предків, які, поза всяким сумнівом, наклали відбиток на світоглядні орієнтири сучасних українців. **Шлюб** був у розумінні давніх українців єдиною визнаною соціумом формою існування сім'ї, яка ґрунтується на добровільному союзі чоловіка й жінки, заснована на коханні

³⁰ Там само, с. 108.

³¹ В. Хмель, *Космологічна семантика тексту колядки: на матеріалах різдвяного фольклору Рівненщини та Люблінського краю. Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 – фольклористика, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ 2000, с. 105.*

³² *Календарні пісні Великої Волині...*, с. 112.

й вільному виборі подружньої пари (на домовленість і добровільну згоду при домовленості вказував обов'язково публічний обряд сватання). Шлюб розглядався як цінність, до якої виявляли бережливе ставлення й всіляко запобігали її втраті багатьма обрядодіями, які послідовно виконували упродовж усього ритуалу одруження. І. Гороф'янюк описує традицію, коли юнак, йдучи до нареченої, отримує від старости калача, який передає товаришам, і вони розбирають його на шматки. Семантику цього обряду дослідниця потрактовує «як знак припинення можливості повернення до свого попереднього холостяцького соціуму»³³.

Досліджуючи тематичні структури та мотиви, заковані в українських народних піснях, з використанням обчислювальних методів, О. Петрович підтверджує, що «центральні теми включають сімейні стосунки («мати», «дочка», «син»), що відображають важливість спорідненості та спільноти в українській культурі»³⁴.

Обов'язковим змістовим компонентом концептів **сім'я**, **шлюб** є строга регламентація дошлюбних взаємин осіб протилежних статей, на сторожі якої стояла громадська думка, жорстко засуджуючи порушників морально-етичних традицій. Українська жінка в народопісенній поетиці постає духовно гарною й чистою (звідси персоніфікація в образах сонця, ясної зорі), саме з жінкою давні українці пов'язували обов'язок збереження сім'ї й шлюбу. У сім'ї відповідальність за виховання й піклування про долю дітей поділяють батько й мати, однак наші дослідження українських фольклорних текстів підтверджують справедливості тези відомого дослідника української етнопсихології Володимира Яніва, що характерною рисою української родини в давнину була схильність до

матріархальних форм, типових для спільнот хліборобського культурного циклу, при чому український матріархат не має абсолютного характеру, – в родині ще з часів трипільської культури формувалася поділ занять, але батько ніколи не підпорядковував собі життя сім'ї, а матір завжди була в осередку уваги, що – в зв'язку з моногамною природою жінки – скріплювало моногамні форми родини³⁵.

У глибинній етносвідомості українців закорінений культ батьків, який у багатій обрядовій етнокulturі виявляє ознаки сакральності, що знайшло віддзеркалення і в народній пісенній творчості. Багато уваги у фольклорних творах приділено дітям як членам сім'ї: вони огорнуті любов'ю й батьківським піклуванням, проте мають обов'язки шанувати батька й матір, брати участь у господарській діяльності родини.

³³ І. Гороф'янюк, *Традиційні сімейні обряди українців Поділля: архайчні елементи культурного тексту*, "Revista de Etnologie și Culturologie" 2021, t. 29, № 1, с. 80.

³⁴ О. Petrovych, *Topic modelling of Ukrainian folk songs...*

³⁵ В. Янів, *Нариси з історії української етнопсихології*, упоряд. М. Шафовал, 3-тє вид., Київ 2006, с. 131.

У фольклорних піснях **сім'я** перебуває в епіцентрі уваги, і це свідчить про високий суспільний статус сім'ї й сімейного становища дорослих, соціально активних людей. Народна поетика послідовно акцентує на соціальній рівності чоловіка й жінки, яка віддавна була властива українському шлюбному союзу.

Концептуальний аналіз архаїчних фольклорних текстів розкриває перед дослідником джерела світоглядних традицій етноспільноти. У перспективі ми бачимо доцільність дослідження інших суспільно значущих мовноментальних конструктів, зокрема *праця, воля* тощо.

References

- Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*, uporyad. i hol. red. V. T. Busel, Kyiv; Irpin' 2004.
- Caihong Zhou, Zhongmei Fu, *An Archetypal Analysis of the Queen Mother of the West in Chinese Mythology*, "Folklore" 2024, vol. 92, [in:] https://doi.org/10.7592/fej2024.92.zhou_fu.
- Kalendarni pisni Velykoyi Volyni. Zbirnyk narodnykh pisen'*, Rivne 1997.
- Hoisak V., *Movna kartyna svitu, vidobrazhena v narodnykh kolyadkakh z Lemkivshchyny*, Horlytsi 2010.
- Horofyanyuk I., *Tradytsiyni simeyni obryady ukrayintsiv Podillya: arkhayichni elementy kul'turnoho tekstu*, "Revista de Etnologie și Culturologie" 2021, t. 29, № 1.
- Kallio K., Sarv M., Janicki M., Mäkelä E., *The fusion of northern and southern traditions in the Finnish corpus of oral poetry*, "Folklore" 2024, vol. 94, [in:] https://doi.org/10.7592/FEJF2024.94.finnic_corpus.
- Khmel' V. A., *Kosmologichna semantika tekstu kolyadky: na materialakh rizdvyanoho fol'kloru Rivnenshchyny ta Lyublyns'koho krayu. Dys. ... kand. filoloh. nauk: 10.01.07 – fol'klorystyka*, Kyiv: Kyivskyy natsional'nyy un-t im. Tarasa Shevchenka, Kyiv 2000.
- Kononenko V. I., *Symvolika ukrayins'koi movy*, Ivano-Frankivs'k 1996.
- Pavlushenko O., Prokopchuk L., Pavlykivska N., Tymkova V., Mazai L., Kukhar N., *The mythologemes "tree of life" and the "sun" in the world folk picture of ukrainians (from ancient times to the present)*, "AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research" 2021, vol. 11, issue 2, special issue XX.
- Petrovych O. B., *Topic modelling of Ukrainian folk songs: A case study on Podillia region*, [in:] *CEUR Workshop Proceedings*, [in:] <https://cssesw.easyscience.education/cssesw2024/CSSesW2024/paper45.pdf>.
- Stepanchenko O., *Astral'na karta svitu v ukrayins'kykh kolyadkakh*, [v:] <https://old.honchar.org.ua/p/astralna-karta-svitu-v-ukrajinskykh-kolyadkah/>.
- Tykhovska O., Banoi V., *Spetsyfika obrazu Charivnytsi v rumuns'kykh ta ukrayins'kykh lehendakh i kazkakh*, "Slavia Orientalis" 2024, t. LXXIII, nr 3.
- Wilhelm von Humboldts gesammelte Schriften*, Hrsg. Albert Leitzmann, Bd. V, Berlin 1903.
- Yaniv V. O., *Narysy z istoriyi ukrayins'koyi etnopsykholohiyi*, uporyad. M. Shafoval, 3-tye vyd., Kyiv 2006.
- Zolotoslov. Poetychnyy kosmos Davn'oyi Rusi (teksty)*, uporyad., red. i pereklad M. N. Moskalenko, Kyiv 1988.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРОК

Ольга Павлушенко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Публікації: статті: *Лексико-семантичне поле концепту «час» у збірці Ліни Костенко «Ріка Геракліта»*, «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)» 2022, вип. 35, с. 27-35, [в:] <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2022-35-27-36>; *Семантичне поле концепту «російсько-українська війна» в українському інфо-медійному просторі воєнного періоду*, «Актуальні проблеми філології та перекладознавства» 2023, № 27, с. 89-93, [в:] <https://doi.org/10.31891/2415-7929-2023-27-21>; *Associative Field of The Nato Concept in the Language and Thought of Ukrainian Student Youth*. “Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research” 2024, vol. 14, issue 1, special issue XLI, p. 62-66, [в:] <https://www.magnanimitas.cz/14-01-xli> (у співавторстві); *Концепт «Європа» в українському суспільному дискурсі наприкінці першої чверті 21 ст.*, «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)» 2024, вип. 38, с. 23-29, [в:] <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2024-38-03>; *Traditional Ukrainians' Funeral Rites of Different Regions in the Plane of Semiotic Codes*, „Revista de Etnologie și Culturologie” 2025, volumul XXXVII, p. 84-91 [в:], <https://doi.org/10.52603/rec.2025.37.11> (у співавторстві).

ORCID: 0000-0002-0224-0900

Email: olha.pavlushenko@vspu.edu.ua

Лада Мазай – доктор філософії з психології, доцент кафедри кризової та клінічної психології, заступник директора навчально-наукового інституту психології Донецького національного університету імені Василя Стуса. **Публікації: статті:** (2021) Ресурсне забезпечення професійного становлення майбутніх психологів у науковому осмисленні. Науковий журнал «Габітус» 2021, вип. 24, т. 2, с. 60-64, [в:] <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.11>; *The Internal Factors of Stress Resistance as Elements of Future Psychologists' Professional Resourcefulness*, “Personality and Environmental Issues” 2023, vol. 2 (5), [в:] [https://doi.org/10.31652/2786-6033-2023-3\(5\)-35-44](https://doi.org/10.31652/2786-6033-2023-3(5)-35-44); *The role and significance of emotional intelligence in providing future psychologists' professional resourcefulness*, “Baltic Journal of Legal and Social Sciences” 2024, № 1, p. 212-221, [в:] <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2024-1-26>.

ORCID: 0000-0002-9532-5996

Email: l.mazay@donnu.edu.ua